

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ХАББАРШЫ

ФИЛОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ

ВЕСТНИК

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ

BULLETIN

PHILOLOGY SERIES

3(161) 2016

**«ОТ» АРХЕТИПІНІҢ
ҚАЗАҚ ЖӘНЕ
АҒЫЛШЫН
ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІ
АРҚЫЛЫ ВЕРБАЛДАНУ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Тіл білімінде адамның ақыл-ес және ойлау жүйесін күрделі ақпараттық база ретінде танып, тіл қолданысын, ең алдымен, халықтың өткен өмірімен, тұрмыс-тіршілігімен, тарихы және дінімен тығыз байланыста қарастыратын антропоэекті парадигманың үстемдік етіп келе жатқанына ширек ғасырға жуық уақыт болды. Лингвистикада, әсіресе, когнитивтік зерттеулердің алыңғы қатарға шығарылуы тілді талдауда оны тұйық, дербес жүйе ретінде шектеуге болмайтынын көрсетті. Сондықтан зерттеу жүргізу барысында бірнеше ғылым салаларының деректеріне жүгіну қазіргі тіл білімінде кеңінен өріс алып отырған үрдіс десек, қаталеспейміз. Олардың ішінде когнитивтік лингвистика мен лингвомәдениеттану айрықша маңызға ие.

Әрбір когнитивтік пәннің өз зерттеу нысаны болатыны мәлім. Соған қарамастан, адамның миында жинақталатын қандай да бірбілімдер құрылымын тектіл арқылыбарынша объективті түрде талдауға болады. Концептілер жиынтығы ғана адамның тілдікжәне когнитивтік санасында бейнеленетін ақиқат болмыстың менталдық моделін анықтауға мүмкіндік береді. Осымен байланысты, тілдік бірліктерді білімдер жүйесін көрсететін құрылымдар ретінде ұғыну қажеттілігі туындайды және ол өзекті мәселелер қатырынан орын алады.

Мақалада когнитологиялық және лингвомәдениеттанымдық бағыттардың қазіргі даму деңгейіне сай шығу тегі мен жүйесі әр түрлі тілдердегі ғалам бейнелерін, оларды құраушы негізгі, базалық, әмбебап концептілердің құрылымын – жалпы дүниені танудың негізі ретінде алып, салғастыра қарастыруға талпыныс жасалды. Зерттеу нысаны ретінде қазақ және ағылшын лингвомәдениеттеріндегі «От» концептісінің семантикалық және мәдени сипаттамалары таңдалды. Бұған оттың адам санасындағы, қабылдауындағы әр алуан сипаты, *біріншіден*, оның тіршілік үшін маңызы зор қажеттіліктердің бірі екендігі, *екіншіден*, адамға ырық бермейтіндей жойқын күшке ие стихиялардың бірі екендігі, сонымен байланысты адам санасында үлкен қауіппен ассоциацияланатын қорқыныш белгісі болатыны, *үшіншіден*, оның сандаған мәдени-мифологиялық мәнге иесіне байырғы жаратылыс, архетип екендігі себеп болды. Осы аталғандардың барлығы тілде көптеген тұрақты

тіркестер, бейнелі оралымдар, мақалдар мен мәтелдер түрінде көрініс табады. Сондықтан тарихи тамыры терең, әлемдегі ең көне мәдениеттерден бастау алатын түркі тілдерінің бірі қазақ тілінің деректерін шығу тегі басқа, соған орай дүниестаным мен когнитивтік санасы да әр қилы болып келетін ағылшынтілді халықтардың тілдік санасында орныққан фразеологиялық және фразеоматикалық бірліктермен салыстыру арқылы олардың арасындағы айырмашылықтар мен кейбір ұқсастықтарды анықтауға болады. Ол ұқсастықтар оттың табиғи бірегей сапа-қасиеттеріне байланысты болса, айырмашылықтар екі халықтың когнитивтік санасында қалыптасқан түрлідіни-мифологиялық ұғым-түсініктердің тілдік санада айшықталуына қатысты туындайды.

Енді сол ұқсастықтар мен айырмашылықтардың екі тілдегі көрінісіне назар аударайық. Мәселен, қазақ тілінде «отқа май құйды» деген тіркес бар. Бұл тіркестің әуел баста білдірген тура мағынасы үйлену салтына байланысты түсініледі.

Отқа май құю – этн. дәстүрлі қазақ қоғамында күйеу қалыңдығын алып қайтуға барғанда қайын атасының үйінде, ал жаңа түскен келін қайын атасының үйіне келгенде ошақтағы отқа май салу түрінде От анаға, Май (Ұмай) анаға бағышталып орындалатын ырым. Осымен байланысты тілімізде «Отқа май салар» деген кәде атауы қалыптасқан: *Отқа май салар* – отқа май құйғанда жасалатын кәде [1, 35].

Алайда қазіргі тіл ұстанушылар санасында бұл тіркестің *дау-дамайды өршіте түсу, шағыстыру, жел беру* сияқты ауыспалы мағыналары орныққандықтан, ол осы мәнде жиірек және белсендірек қолданылады.

Ағылшын тілінде де дәл осы мағынаны беретін, дәл осы формада жасалған «*add fuel to the fire*» тіркесі кездеседі. «*Add fuel to the fire*» – жағдайды қиындату [2] немесе «*отпен ойнау*» – қауіп-қатерге ұрыну, соқтығу [1, 36]. Осындай тіркесті ағылшын тілінің сөздік қорынан да кездестіруге болады. «*Play with fire*» – қауіпті бір жағдайда болу [2].

«От» архетипі дүние жаратылысының түпкі негіздерінің бірі болғандықтан, оның оң да, теріс те мәнде жұмсалатын екіжақтылық сипатын көрсететін тілдік нұсқалардың болуы заңды. Алдымен «От» архетипінің қатысуымен жасалған оң, жағымды мәнді тілдік бірліктерге тоқталайық: «*Көкірегінде (кеудесінде) оты бар*» тіркесі қазақ тілінде – саналы, ойлы мағынасында қолданылады [1, 33]. Ал ағылшын тілінде осы мағынаны беретін «*fire in belly*» және «*ball of fire*»

тіркестері бар. Қазақ тілінде «көкірегінде оты бар» нұсқасында жұмсалса, ағылшын тілінде «от ішінде» (*belly*) деп айтылады. Сондай-ақ ағылшын тілінде саналы, ойлы адамды «*ball of fire*» деп *отты шарға* теңейді, яғни тура аудармасы – «отты шар». Қазақ тілінде өткір, өжет, жалынды адамға немесе жануарға қатысты «*екі көзінен от жанған*» деген де қолданыс бар [1, 33].

Академик І. Кеңесбаевтың «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінде» осы айтылғанмен мағыналас «отты көз» тіркесі берілген: *Отты көз*. Жанарлы, өткір көз. Ылғи жүріс болған соң, жейтін шөбі, ішетін суы нашар болған, алты ай мінсе арымайтын *отты көз* күрен аттың қабағы қатып, жүдеді (Сәкен Сейфуллин) [3, 423].

Ағылшын тілінде де осындай қасиеттерге ие адамға немесе жануарға қатысты от сөзі тіркесе жұмсалады, яғни «*on fire*». Бұл тіркестің екінші нұсқада кездесетін мағынасы – *On fire* – жалынды, қауіпті, қиын жағдайда болу. Тура аудармасы – «от үстінде».

Осы тұста қазақтіліндегі «от кешу», «отқа түсу» фразеологизмдерін де еске алған жөн. Мысалы: *Отан үшін отқа түс – күймейсің; Отан үшін от кешкендер* т.б.

Бұлардан бөлек, ағылшын тіліндегі «от» атауының қатысуымен жасалған «қауіп-қатер», «қиындық көру», «азаптану» мағыналарында жұмсалатын мынадай тіркестерді мысалға келтіруге болады: *екі оттың арасында – between two fires; от кешті – come under fire; отқа түсті – under fire; от кешті – go through the fire; отпен ойнау – play with fire; от алды – take fire* т.б.

Қазақ тілінде кездесетін «от» атауымен келетін тіркестердің бірқатары қазақ халқының мәдениетімен, танымымен, салт-дәстүрімен байланысты қалыптасқан. Мысалы: *отқа шақыру, отпен аластау* т.б.

Отқа шақыру – этн. Босанған әйелді туыс-жақындары мен көрші-қоландары сыйлап, шақырып беретін сыйлы ас [1, 36]. Мұнда «от» сөзінің семантикасы *біреудің отбасы, ошағы, шаңырағы* мағынасымен сабақтас.

Ал *отпен аластаудың* сакралдық мәні бар. Оны тілімізде қалыптасқан «Алас-алас, отқа қалас» (немесе «Алас-алас, пәледен қалас») деген оралымға қатысты түсіндіруге болады. Яғни бұл оралым ертеде «екі жерге жағылған оттың ортасынан көш өткізілгенде айтылған» екен. Иран тілінде «алас» – *жанып тұрған от* дегенді білдіреді. Бұл ескі салт, көбіне, малға індет келгенде қолданылған» дейді академик І. Кеңесбаев [3, 32]. Бұл тілдік дерек оттың «тазалаушы», яғни ауру тудыратын зиянды микробтар мен ви-

рустарды жойып жіберетін қасиетке ие айрықша күш екенін нақтылай түседі. Қазақ тұрмысында қазірге дейін үйді кептірілген адыраспан шөбін жағып «аластаудың» бар екені мәлім. Мұны кейбіреулер «бала-шағаны тіл-көзден сақтау үшін» жасалатын ырым ретінде түсіндіреді. Шындығында, «адыраспан» (*Harmal, Peganum harmala*) түйетабандар тұқымдасына жататын терең тамырлы, көп жылдық өсімдік. Оның сабы мен гүлінде уы болады. Ерекше күшті сасық иісті, улы, дәрілік өсімдік. Құрамында бірнеше алкалоидтар болғандықтан, дәмі ащы, мал жемейді [4]. Сондай-ақ тұмау тиіп ауырғанда, отбасы мүшелерін адыраспанға тұз қоса отырып, жағып, түтету арқылы аластаудың магиялық функциясымен қатар ем дарытатын қасиеті де бар. Қалай десек те, бұл жерде оттың жағу/жағылу арқылы тазарту қасиеті маңызды болып отыр.

Оттың ерекше күш екенін дәлелдей түсетін тағы бір мәліметті қазақ және ағылшын тілдерінен бірдей кездестіреміз: «отқа табыну – *fire worship*». Бұл – екі халықтың да діни, мифтік танымымен байланысты анықталатын жайт. І. Кеңесбаевтың фразеологиялық сөздігінде «отқа табынды /шоқынды/» деген тұрақты тіркес келтірілген:

Отқа табынды. Көне. Отты құдай тұтынып сыйынды. *Сөйтсе де бұрыннан бақсы-балгерге иланып, отқа, шыраққа табынатын әдеттерімен исламға тез түсініп кете алмапты (Абай) [3].*

Бұлардан бөлек, «от» атауының қатысуымен жасалған, екі тілдегі мағынасы бір, бірақ формасы әртүрлі мынадай тіркестер кездеседі: *көкірегінде (кеудесінде) оты бар – fire in belly; ball of fire* (қазақша тікелей аудармасы: ішінде оты бар; отты дөңгелек); *от берді – fire someone up* (біреуді отпен жағу); *екі көзінен от жанған – on fire* (оттанған, отқа оранған); *отпен аластай – a baptism by fire; от салды – draw fire; отын өшірді – be no ball of fire* (ешқандай от дөңгелегі болмау); *оттай жылдам – get on like a house on fire* (отқа оранған үйдей), *оттай ыстық – hot as fire* т.б.

Ағылшынша баламасы жоқ, қазақ тіліндегі тіркестердің бірі – «отын тұтатты» – бір нәрсенің алғашқы бастамасы болды [1, 37]. «От» архетипімен келетін, тек ағылшын тілінде кездесетін тіркестер саны да өте көп. Мысалы: *fight fire with fire; fire back; hang fire; hold fire; drink from a fire hose; fire a shot across bows; no smoke without fire; open fire; fire away; fire off – жіберу; firewater; firework; a burnt child dreads the fire; a baptism by fire.*

«От» атауымен жасалған тұрақты тіркестер екі халықтың дүниетанымынан, ұжымдық тілдік және когнитивтік санасында қалыптасып, орныққан адамгершілік принциптерінен де хабар беретіндігімен құнды. Мәселен, қазақ халқы *жамандыққа жақсылықпен жауап қайтару керек* деп түсініп, «Таспен атқанды – аспен ат» десе, ағылшындар *жамандыққа жамандықпен жауап қайтару керек* деп түсінеді. Бұл «*fight fire with fire*» мәтелінен көрінеді. Яғни, тура мағынасы – «Отқа қарсы отпен шабуыл жаса!». *Fight fire with fire* – қарсылас, жау қолданған әдісті қолдану [2]. *Fire back* – бір адамға немесе белгілі бір топқа бір нәрсені лезде жіберу [2]. Яғни *fire back – тез жауап қайтару* мағынасында қолданылады. Ал тура аудармасы «от қайтару» түрінде болады. *Drink from a fire hose* идиомасы ағылшын тілінде *қиналу, өзін қолайсыз сезіну* мағынасын білдіреді [2]. Осы идиоманың тура аудармасы – «отты түтікшеден су ішу». Мысалы, *Жұмыстағы алғашқы күндерім отты түтікшеден су ішкендей болды.*

Fire a shot across bows – ағылшын тілінде ескерту жасау, белгі беру мәнінде қолданылады. Ал тура мағынасы – «біреудің еңкейгеніне қарап (аспанға) ату». *No smoke without fire* – «от» архетипімен келетін ағылшын мәтелі. Тура мағынасы – «от болмаса, түтін де болмас еді». Бұл мәтел ағылшын тілінде *әрбір қауесеттің артында бір шындық бар* деген мағынада қолданылады [2]. Ағылшындардың бұл мәтелі қазақ тіліндегі «Жел тұрмаса, шөптің басы қимылдамайды» деген тұрақты оралыммен мағыналас. Яғни ешнәрсе жайдан-жай болмайды, кез-келген тосын, оқыс, түсініксіз жағдайдың соңында бір себебі болады.

Ағылшын тілінде «от» архетипі күш ұғымымен де ассоциацияланады. Ол мынадай идиомаларда көрініс табады. *Fire work* – миен істелетін жұмыс [2]. Осы идиоманың тура мағынасы «отты жұмыс», яғни қиын жұмыс.

Ағылшын тілінде от архетипінің қатысуымен жасалған келесі мәтел – *A burnt child dreads the fire*. Оның тура мағынасы – *Бір рет отқа күйген бала оттан айналып өмеді* немесе *A burnt child dreads the fire* – бір нәрседен көңілі қалған адам, оған қайта бармайды [2]. Бұл қазақ тіліндегі «Аузы күйген үрлеп /үріп/ ішер» деген мәтел мағынасымен толық сабақтасады.

Ағылшын тілінде осы сияқты «От» архетипінің қатысуымен жасалған мақал-мәтелдер өте көп. Мысалы, *Fire that's closest kept burns most of all – жабық тұрған от күштірек жанады; The fire which lights up at a distance will burn us when*

near – Алыста тұрып жылытатын от жақындаса – өртейді; *A little fire is quickly trodden out* – *От шықпай тұрып, шоқты өшір* немесе *Отты өшіргенше, шоқты өшір*. Бұл тілдік оралымның мағынасы бір жағдайды ушықтырмай, үлкен дау-дамайға айналдырмай, енді басталған кезінде келісімге келу арқылы тоқтату, екі жақ үшін де оңтайлы шешім шығару дегенге саяды.

Fat is in the fire – жамандық болғалы тұр. Қазақтың «Отпен ойнама!» деген тыйымымен мәндес қолданыс.

Moving three times is as bad as a fire – Үш рет көшу оттай жаман. Ағылшын тілінде бұл мәтелдің мағынасы – үйінді немесе отбасынды үш рет көшірсең, көп нәрсені отқа жанғандай жоғалтасың [2].

Fire someone up – біреуді жігерлендіру; сендіру. Тура мағынасы – «біреуді өртеу». Мысалы, Егер сайлаушылар /дауыс берушілер/ саған дауыс берсін десең, оларды сендіруге тура келеді.

Fire breathing – тура мағынасы «отпен демалатын». Ағылшын тілінде бұл тіркес зат есімнің алдында тұрып, сөйлеудің немесе істің жігерлі, қаһарлы немесе ашулы түрде орындалу сипатын білдіреді.

To many irons in the fire – тура мағынасы «көп темірдің отта болуы». Ағылшын тіліндегі бұл идиоманың мағынасы – көп іс-әрекеттер мен міндеттердің бір уақытта істелуі. Бұл жерде *уақыт тапшылығы* мәселесі бой көрсетеді. Қазақ танымында мұндай жағдай «Тоғыз әйелдің толғағы қатар келуімен», «Жау жағадан алғанда, бөрі – етекпен /алар/», «мұрнынан шаншылу», «мұрнына су жетпеу» сияқты тұрақты оралымдармен, сондай-ақ «жанып /күйіп/ барады» (күйіп тұр, жанып барады) қолданысымен таңбаланады.

Set the word on fire – өзінің тура мағынасына сай, ағылшын тілінде бұл идиома «сөзді отқа тастау», яғни *уәдеде тұрмау, берген уәдесін орындамау* деген мағынаны білдіреді. Бұл идиома қазақы тілдік санадағы «сөзін желге ұшыру» деген ұғымға сәйкес келеді.

Where is the fire? Бұл – ағылшын тілінде бір жаққа асығып бара жатқан адамға қойылатын сұрақ. Тура мағынасы – «От қайда?». Яғни «қайда асығып барасың?» дегенді білдіреді. Бұл сұрақтың мағынасы қазақ тіліндегі «Артыңнан жау қуып келе ме?», «От ала келдің бе?» деген сұраққа сай келеді.

Go through fire and water – (ескі) белгілі бір мақсатқа жету жолында қиыншылықтар мен қауіп-қатерді бастан кешіру. Тура мағынасы – отпен су кешу.

Jump out of the frying pan into the fire – қиын жағдайдан өте қиын жағдайға өту. Тура мағынасы – *ыстық табадан (қазаннан) отқа секіру*, демек, жағдайдың ушығуы, дау-дамайдың өршуі.

Draw fire – сынға алу, сын тудыру. Тура мағынасы – от (суретін) салу.

Fire away (at someone) – біреуге көп сұрақтар қою, сынау.

Fire drill – идиомасы ағылшын тілінде үш мағынада қолданылады:

1. Тура мағынасы – өрттің алдын алуға қатысты оқу-жаттығу жұмыстары, дайындық;

2. Белгілі уақыт бойы істелген іс-әрекеттің немесе жағдайдың нәтижесіз, бос, пайдасыз аяқталуы.

3. Кез келген күтпеген немесе асығыс орындалған жағдай, оқиға немесе ситуация.

Fire under someone – біреуге белгілі істі орындауға түрткі болатын уәж. М.: Мұғалім оқушыларға тапсырманы орындауға уәж бердіде, оқушылар бірден тапсырманы орындауға кірісіп кетті. Тура мағынасы – біреудің астына от жағу. *Great balls of fire* – тура мағынасы – үлкен отты дөңгелек. Ағылшын тілінде бұл идиоманы адам қатты қуанғанын білдіру үшін қолданады. М.: Том: Маған тұрмысқа шығасың ба? Джейн: Ия, шығамын! Том: (*Great balls of fire*), мен әлемдегі ең бақытты жанмын! *Put somebody's feet to the fire* – тура мағынасы «біреудің аяғын отқа қою». Ағылшын тілінде бұл идиоманың мағынасы «біреуді қысымға алу, қинау». *In the line of fire* – тура мағынасы «оттың жолында болу». Ағылшын тіліндегі мағынасы – барлығы таңдай бермейтін қиын, бірақ әділ жолда болу. *Keep the home fires burning* – идиомасы ағылшын тілінде «үйді таза ұстау» мағынасын білдіреді. Ал тура мағынасы «үйді өрттен сақтау».

Like a house on fire – *отқа оранған үйдей*. Бұл теңеу ағылшын тілінде жылдам, күшті деген мағынаны білдіреді. *Pull something out of the fire*. Бұл идиома ағылшын тілінде тура мағынасында және ауыспалы мағынада қолданылады. Тура мағынасы, аудармасына сай – «бір затты оттан алу». Ауыспалы мағынасы «тым кеш болмай тұрып, бір нәрседен бас тарту». *Put out of fires* – тура мағынасы «оттан алу». Ағылшын тілінде күнделікті қайталанатын іс-әрекетке қарамастан, маңызды немесе шұғыл шаруаларды бітіру. *Set someone on fire* – тура мағынасы «біреуді отқа қою». Ағылшын тілінде бұл идиома «біреуді толғандыру, құштарлығын арттыру» мағынасында қолданылады. Мысалы, *Тедтың*

баяндамасы мені қатты қызықтырмады, бірақ жобаны жақсы түсіндірді.

Ағылшын тілінде «от» архетипінің қатысуымен жасалатын аналитикалық сөзжасамдар кездеседі. Ондай компоненттер от сөзінің қатысуымен жасалып, жаңа мағынаға ие болады. Мысалы, *Fire something back* идиомасы. Бұл идиома ағылшын тілінде екі мағынада қолданылады. 1. *Әскери*. Біреуге қарсы оқ ату(жауап). 2. Біреуге бір нәрсені жылдам қайтару. Бұл идиоманың екінші мағынасы жаңа мәнге ие болып тұр. Яғни бұл жерден *Fire back* – от сөзінің қатысуымен жасалған, қайтару мағынасын білдіретін тіркесті етістікті көреміз. *Hang fire* – идиомасының тура мағынасы «от ілу». Ағылшын тілінде бұл қолданыс мүлдем басқа мағына береді – *кешігу* немесе *күту*. *Fire of* – от сөзі «of» көмекші сөзімен тіркесіп келіп жаңа – *бірнәрсені жылдам, ойланбастан сұрау* немесе *жылдам айту* мағынасын береді. Бұл тіркес *Fire of* – *қарумен ойланбастан жылдам ату* мәнінде қолданылатын тіркестің ауыспалы мағынасын білдіріп тұр. Осы сияқты «от» сөзі басқа да көмекші сөздермен (предлог) prepositions up, in, over, through) тіркесіп келіп әртүрлі мағына туындатады. Мысалы, *fired up* – таңқалған, қызыққан. *Miss fire* – *жіберіп алу, қашу, сағыну, кешігу, өту* мағынасын білдіретін етістік пен «от» сөзі тіркесіп екі мағынаны білдіреді: 1. міндеттерден шыға алмау жағдайында болу; 2. мақсатқа жету барысында сәтсіздіктерге ұшырау. *Fire away* – от және алыста үстеулерінің тіркесуі арқылы жасалып, көп сұрақ қою іс-әрекетін білдіреді.

Ағылшын тіліне тән тағы бір қызық құбылыс – *от* және *су* сөздерінің тіркесуі арқылы жасалған, *шаран* мәнін білдіретін *Fire water* біріккен сөзі [2]. Қазақ тілінде «ащы су», «жынды су» тіркестері кездескенімен, «от су» деген қолданыс жоқ!

Сонымен жалпыадамзаттық танымға тән байырғы архетиптер жүйесінің бір тармағын құрайтын «От» концептісі вербалданған күйінде көп қабатты, күрделі құрылым болып табылады. Оның қазақ және ағылшын лингвомәдениеттеріндегі орны ерекше, маңызы зор. Оны шағын бір мақалада жан-жақты қарастыру я толық қамту мүмкін емес. Алайда екі тілдің лексикографиялық дереккөздерінен жинақталған тілдік материал негізінде мынадай тұжырымдар жасауға болады деп ойлаймыз.

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі «От» концептісінің өзегін «fire» – «от» кілт сөздері құрайды, ал өзек маңы аймағына оттың әр түрлі

формаларын білдіретін лексемалар орналасады: ағылшын тілінде – *flame(s), blaze, spark* т.б., ал қазақ тілінде – *ұшқын, жалын, шоқ, алау, орт* т.б.

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі фразеологиялық, паремиологиялық материалдарға талдау жасау арқылы олардың құрамына «жарық көзі», «жылу көзі», «күш-қуат көзі» сияқты оң, жағымды мәнді, яғни адам баласының тіршілігін қамтамасыз ететін пайдалы, жақсы қасиеттерін білдіретін ұғымдар атауларымен қатар, қауіп-қатерді, жазалау құралын, қиналуды, қиындықты білдіретін «жанушы» «жандырушы», «қыздырушы», «күйдіруші», «өртеуші», «жоюшы», «өрт», «тозақ оты»/ *hell fire*, «қайнатушы» сияқты ұғымдарды таңбалайтын атаулар да кіретіні анықталды. Мұндайда сөз мағынасының басты семантикалық компоненттері ғана емес, концептінің маңызды белгілері де өзектеледі.

Сонымен «От» архетипінің дара белгілеріне ағылшын ұжымдық санасындағы «жаңару/ жаңғыру», «мақсатқа ұмтылушылық», «сый», «күнә» ұғымдары жатса, қазақ санасында «соғыс» (от кешу), «тозақ», «нұр», «қуат», «үміт» (үміт оты жылтылдау) ұғымдары жатады. Ағылшын фразеологиялық-паремиологиялық қорында *от* стихиясына қатысты қиындықтарды көруге дайындық, оптимизм, шиеленіскен жағдайлардың шешімін табуға ұмтылыс т.б. туралы ақпарат көбірек қатталған. Қазақ тілінде оттың қауіпті стихия екендігін еске түсіретін ұғымдармен қатар оның қасиетті, киелі феномен ретіндегі ролін көрсететін тілдік бірліктер де көптеп саналады.

Ағылшын тілінде отты (алау, шам, шырақ, күн) діни ғұрыптардың бір бөлігі деп санау айрықша мәнге ие болса, дәл осындай көзқарас қазақ тілдік ұжымында да сақталған: *отқа май құю, отқа май салар, отпен аластау* т.б.

От пен *жалын* екі тілде де *шарасыздық, сұмдық, ашу, ыза, кек, қызғаныш, мазасыздық* сияқты негатив эмоцияларды білдіруші лексемалардың негізгілері болып табылады (*Ішім толған у мен өрт... Алдым – жалын, артым – өрт* т.б.).

Қорыта айтқанда, «От» концептісін репрезенттеуде онымен байланысты қандай да бір қауіп-қатердің болуы тіл ұстанушылардың оны негізінен теріс мәнде қабылдауына негіз болады. Мұны діни танымға тән «тозақ оты» атауына қатысты туындайтын *күнәлі болу, күнәсі үшін отқа күйю, бетін отқа күйдіру* т.б. сияқты қолданыстар нақтылай түседі. От ұғымының мазмұны мақал-мәтелдер мен фразеологиялық тіркестерде барынша айқын

қатталады. Олар – халық тарихындағы ұзақ уақыт бойы қалыптасқан түсініктердің әр алуан көріністері. Оларды мынадай концептуалдық модельдерге топтастыруға болады: «От – қасиетті күш», «От – қауіп көзі», «От – аса маңызды құндылық». Бұл әмбебап концеп-

тінің ұлттық-мәдени ерекшелігі көптеген діни, мәдени, тарихи т.б. экстралингвистикалық факторларға байланысты болады, сондықтан туыс емес халықтардың тілдік және когнитивтік саналарында сәйкестіктер мен сәйкессіздіктердің болуы заңды.

Әдебиеттер

- 1 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. II-том. – Алматы: 2011. – 752 б.
- 2 McGraw-Hill Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs. 2002. The McGraw-Hill Companies, Inc.
- 3 Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1977. – 712 б.
- 4 Жетісу. Энциклопедия. – Алматы: 2004. – 712 б.

References

- 1 Qazaq a'debi' tilininh so'zdigi. On bes tomdy'q. II-tom. – Almaty': 2011. – 752 b.
- 2 McGraw-Hill Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs. 2002. The McGraw-Hill Companies, Inc.
- 3 Kenhesbaev I. Qazaq tilininh frazeologi'yaly'q so'zdigi. – Almaty': Ghy'ly'm, 1977. – 712 b.
- 4 Zhetisw. E'nci'klopedi'ya. – Almaty': 2004. – 712 b.